

Концепція міжнародної конкурентоспроможності національного регіону та її практичний вимір

ІРИНА БРИКОВА*

АНОТАЦІЯ. У статті досліджується процес становлення та розвитку концепції міжнародної конкурентоспроможності національних регіонів. Систематизуються та вивчаються основні теорії регіональної конкурентоспроможності. На основі ідентифікації ключових чинників локальної динаміки виділяються три етапи та напрями формування теоретичних засад міжнародної конкурентоспроможності регіону.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Міжнародна конкурентоспроможність регіону, теорії регіональної конкурентоспроможності, концепція міжнародної конкурентоспроможності регіону, конкурентні переваги, конкурентний статус, напрями розвитку концепції міжнародної конкурентоспроможності регіону, етапи формування концепції міжнародної конкурентоспроможності регіону.

Вступ

Сучасний етап еволюції світового господарства характеризується динамізацією та поглибленням процесу глобалізації, що виявляється у формуванні загальнопланетарного інформаційного, валютно-фінансового, торговельного, інфраструктурного простору, через розширення та ускладнення взаємозв'язків та взаємозалежностей між державами. Інтенсифікація глобалізаційних процесів значно розширює спектр суб'єктів міжнародної конкуренції, перетворюючи окремі території — регіони, міста, локальні утворення — на стратегічних гравців світового ринку. У процесах глобальної конкуренції зміцнюють свої позиції окремі регіони певних держав, які в результаті володіння потужною ресурсною базою та ефективною системою управління локальною економікою представляють власні країни вже на міжнародному рівні і фактично проводять самостійну політику (Силіконова долина в штаті Каліфорнія в США, Іль-де-Франс у Парижі тощо).

* Брикова Ірина Володимирівна — асистент кафедри міжнародної економіки Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана. Має кілька наукових публікацій. Сфера наукових інтересів: міжнародна конкурентоспроможність регіонів, глобалізація, регіоналізація, глобальна конкуренція. Вона є фіналісткою конкурсу молодих учених, що проводився з листопада 2005 по березень 2006 року Київським національним економічним університетом імені Вадима Гетьмана за сприяння Центру торгової політики та права Оттави (Канада) при Карлтонському університеті й Університеті м. Оттави та Канадського агентства міжнародного розвитку (CIDA).

Тенденція автономізації та підвищення ролі окремих регіонів у розвитку національних економік була зафіксована ще у 80-х рр. ХХ століття Дж. Нейсбітом, одним із засновників теорії «інформаційного суспільства». Так, відомий «парадокс Нейсбіта» констатує: «чим вищим є рівень глобалізації, тим потужнішими стають її найдрібніші учасники»¹. Парадокс пояснюється тим, що чим багатоманітнішими та стійкішими є внутрішні зв'язки суспільства, тим вищим є рівень його економічної та соціальної консолідації, чим повніше реалізуються його внутрішні ресурси, тим ефективніше воно використовує переваги інтеграційних зв'язків та адаптується до умов глобального ринку. Отже, використання нових можливостей глобалізації та створення локальних конкурентних переваг дозволяє регіонам не лише зміцнювати власний міжнародний конкурентний статус, а й сприяти підвищенню рівня конкурентоспроможності національної економіки.

За даних умов зароджується нове явище: регіони перетворюються на «регіони-підприємства»². Дедалі частіше вони аналізуються як квазіпідприємства, які активно розпоряджаються власними ресурсами для підвищення рівня конкурентоспроможності в економічній, соціальній, екологічній сферах з метою залучення інвестиційних коштів і висококваліфікованого працездатного населення. Саме в даному контексті особливої актуальності набуває проблематика регіональної конкурентоспроможності як здатності регіону детермінувати, розвивати та захищати локальні конкурентні переваги.

На думку російської дослідниці Н. Я. Калюжної, «забезпечення міжнародної конкурентоспроможності регіону — це перша з проблем, яку можна назвати глобальною проблемою сучасності, тобто властивою регіонам (локалітетам) різних рівнів у різних країнах»³. Окремі аспекти локального розвитку дістали своє відображення ще в класичній економічній теорії (теорія абсолютних переваг А. Сміта та порівняльних переваг Д. Рікардо), агломераційній економіці (теорії індустріальних дистриктів А. Маршалла, полюсів зростання Ф. Перру, промислових штандортів А. Вебера тощо), теорії внутрішнього економічного зростання (кластерна теорія М. Портера), теорії інноваційного розвитку Й. Шумпетера⁴. Значна увага дослідженню динаміки регіонального розвитку приділяється в працях відомих сучасних українських і захід-

¹ Нейсбит Дж. Мегатренды: десять новых тенденций, трансформирующих нашу жизнь. — 1982. — С. 34.

² Kothler Ph., Heiner D.H., Rein I. Marketing places. — New York: The Free Press, 1993. — С. 46.

³ Калюжная Н. Я. Конкурентоспособность российских регионов в условиях глобализации. — М.: Теис, 2004. — С. 56.

⁴ Schumpeter, J. (1934), *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge.

них економістів Л. Л. Антонюк⁵, О. Г. Білоруса⁶, Д. Г. Лук'яненка⁷, А. М. Поручника⁸, С. І. Соколенка⁹, В. І. Чужикова¹⁰, Р. Мартіна¹¹, І. Бегга¹², Р. Камані¹³ та ін. Водночас необхідно зазначити, що перетворення окремих регіонів на самостійних суб'єктів багаторівневої просторово-економічної світогосподарської системи вимагає розробки нових теоретичних підходів до дослідження регіонального розвитку в умовах загострення глобальної конкуренції.

Тож метою даної статті є систематизація та узагальнення сучасних підходів до визначення міжнародної конкурентоспроможності регіону в умовах глобалізації, класифікація теорій, які є основою формування концепції міжнародної конкурентоспроможності регіону, та на основі проведеного аналізу — визначення сучасної парадигми регіонального розвитку.

Регіони як самостійні учасники глобальних конкурентних відносин

Економічна глобалізація як провідна тенденція розвитку світового господарства не тільки не заперечує, а навіть каталізує динаміку розвитку окремих регіонів і підвищує їх роль у національних та світогосподарських економічних процесах. Дедалі частіше вони аналізуються як самостійні учасники міжнародних конкурентних відносин. Так, у 2005 р. експерти Міжнародного інституту менеджменту в Лозанні включили до «Щорічника конкурентоспроможності країн світу» 9 регіонів (Баварія, Каталонія, Іль-де-Франс, Ломбардія, Махараштра, Рон-Альп, Шотландія, Сан-Паоло, Че Янг), причому більшість із них посіла у рейтингу кращі позиції, ніж країни в цілому (Баварія —

⁵ Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації. — К.: КНЕУ, 2004. — 276 с.

⁶ Білорус О., Мацейко Ю. Конкурентоспроможність у сучасному глобальному світі // Економічний часопис ХХІ. — 2002. — № 9. — С. 7—13.

⁷ Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. та ін. Глобалізація та безпека розвитку: Монографія. — К.: КНЕУ, 2001.

⁸ Поручник А. М., Антонюк Л. Л. Венчурний капітал: зарубіжний досвід та проблеми становлення в Україні. — К.: КНЕУ, 2000. — 172 с.

⁹ Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці. — К.: Логос, 2004. — 848 с.

¹⁰ Чужиков В. І. Регіональні інтеграційні стратегії постсоціалістичних країн Європи. — К.: КНЕУ, 2003. — 296 с.

¹¹ Martin R., Sunley P. Slow convergence? Post-neoclassical Endogenous Growth Theory and Regional Development. Working Paper 44, ERSC Center for Business Research. University of Cambridge. Cambridge, 1996.

¹² Begg I. Cities and competitiveness. — Urban Studies. — Vol. 36. — 1999. — P. 795—809.

¹³ Camagni R. On the concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? — Urban Studies. — Vol. 39. — № 13. — 2002. — P. 2395—2411.

18, Німеччина — 23; Че Янг — 20, Китай — 31 місце, Каталонія — 32, Іспанія — 38; Ломбардія — 41, Італія — 53; Сан-Паоло — 43, Бразилія — 51)¹⁴. Отже, можна констатувати перетворення регіонів на стратегічних гравців гео економічного простору. За даних умов особливої актуальності набуває розробка концепції міжнародної конкурентоспроможності національних регіонів, яка має включати аналіз взаємодії регіонів як самостійних економічних агентів — учасників глобальних конкурентних відносин.

На нашу думку, можна виокремити п'ять чинників, що обґрунтовують необхідність розробки концепції міжнародної конкурентоспроможності національного регіону¹⁵:

- виникнення та розвитку процесу «нової конкуренції»¹⁶, який є проявом дії закону нерівномірності економічного розвитку в умовах інтенсифікації глобалізації;

- зміни в системі міжнародного поділу праці, а саме: поглиблення функціональної спеціалізації, укрупнення суб'єктів і розвиток територіально-функціональної спеціалізації, посилення вертикального поділу праці на інтелектуальні та інші види діяльності саме між окремими регіонами;

- неможливість використання нинішнього інструментарію та методик розробки ефективних національних конкурентних стратегій на субнаціональному (регіональному) рівні;

- поява феномену «нової регіоналізації»¹⁷, суть якого у виникненні регіонів, що не пов'язані з теперішнім адміністративним поділом країни та характеризуються високим міжнародним конкурентним статусом;

- формування нової економіки, базованої на знаннях.

Потрібно зазначити, що на сьогодні відсутнє єдине, загально-вживане визначення поняття міжнародної конкурентоспроможності регіону, що зумовлюється його дискусивністю та багатомірністю.

У даному дослідженні ми стверджуємо, що міжнародна конкурентоспроможність національного регіону — це його здатність в умовах глобальної конкуренції на основі ефективного використання наявних традиційних і створення унікальних ресурсів локального розвитку стимулювати підвищення продуктивності виробництва та рівня життя місцевого населення і, відповідно, забез-

¹⁴ <http://www01.imd.ch/documents/wcc/content/overallgraph.pdf>

¹⁵ Брикова І. В. Теоретичні основи міжнародної конкурентоспроможності регіону / Економіка та підприємство. — 2005. — № 15.

¹⁶ Бест М. Новая конкуренция. Институты промышленного развития / М.Бест / Пер.с англ. — М.: ТЕИС, 2002, 356 С.

¹⁷ М. Китинг. Новый регионализм в Западной Европе // Логос. — № 6 (40). — 2003. — С. 67—116.

печувати високий конкурентний статус у геоeкономічному просторі в довгостроковій перспективі.

Становлення концепції міжнародної конкурентоспроможності регіону

Об'єктивне зростання уваги до регіональних аспектів глобальної конкуренції сприяло формуванню концепції міжнародної конкурентоспроможності регіону. Її першоосною виступають постулати класичної¹⁸ та неокласичної економічної теорії¹⁹, теорій «нової торгівлі» та внутрішнього (ендогенного) зростання²⁰, шумпетеріанської еволюційної економіки²¹; елементи економічної географії (теорії розміщення та економічного районування)²² та соціології (аналіз культурних та управлінських аспектів конкурентоспроможності)²³.

Ми виокремлюємо три етапи розвитку процесу становлення концепції міжнародної конкурентоспроможності національних регіонів, протягом яких формувалися такі три напрями її розвитку, що аналізували регіон як:

- центр експортної спеціалізації;
- джерело збільшення прибутків;
- епіцентр акумуляції знань (рис. 1).

Основним критерієм систематизації теорій регіонального розвитку є ідентифікація чинників локальної динаміки: від факторних переваг (перший етап) через розвиток міжнародних конкурентних переваг (другий етап) до забезпечення довгострокового інноваційного лідерства регіону у глобальному економічному просторі (третій етап). Необхідно наголосити на певній умовності даної класифікації, оскільки всі три напрями концепції міжнародної конкурентоспроможності регіону формувалися не еволюційно, послідовно змінюючись, а паралельно, здійснюючи взаємний вплив та логічно доповнюючи один одного.

¹⁸ Smith, A., *An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations*, 1776.

¹⁹ Samuelson, P. A. (1953), «Prices of Factors and Goods in General Equilibrium», *Review of Economic Studies*, 21(1), 1-20.

²⁰ Romer, P. M., 'The Origins of Endogenous Growth', *Journal of Economic Perspectives*, Winter 1994, pp. 3-22.

²¹ Schumpeter, J. (1934), *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge

²² Колосовский Н. Н. Основы экономического районирования. — М.: Госполитиздат, 1958. —

200 с.

²³ Florida, R., 'The Economic Geography of Talent', *SWIC Working Papers*, September 2000.

Становлення концепції міжнародної конкурентоспроможності регіону												
Пов'язані сфери досліджень	Класична економічна теорія		Економічна географія		Теорія «нової торгівлі» (П. Кругман) та «нового росту» (П. Ромер)		Еволюційна економіка (Й. Шумпетер)		Соціологія			
	1776	1817	1826—1909	1919—1933	1826—1909	1933	1940	1956	1927—1941	1929—1963	1974—1990	1980
ЕТАПИ	Теорія міжнародної торгівлі		Теорії розміщення		Теорії економічного районування				Основні напрями концепцій міжнародної конкурентоспроможності регіону			
	Теорія абсолютних переваг (А. Сміт)	Теорія відносних переваг (Д. Рікардо)	Теорія співвідношення факторів виробництва (Е. Хекшен, В. Ляунгкварт, А. Вебер)	Теорії штандартів (Й. Тюнен, В. Ляунгкварт, А. Вебер)	Теорії центральних міст (В. Крістлер)	Теорія економічного районування (В. Ізард)	Вення про економічний район (І. Г. Александров, М. М. Колосовський)	Вення про географічний поділ праці (М. М. Баранський)	Моделі територіально-промислових комплексів (М. К. Вандман)	Теорія регіональної експортної спеціалізації (Х. Армстронг, Дж. Теїтор)	Регіон як центр експортної спеціалізації	
Розвиток теорій, які пояснюють формування конкурентних переваг регіону	1890		1984		1994		1998		Регіон як дисперсно збільшена прибудова			
	Теорія індустріальних районів (А. Маршалл)	1950	1953	1969	1979	1987	1988	1992	1993	1994	1994	1996
Розвиток інноваційних моделей територіального розвитку	Теорія «полос зв'язування» (Ф. Перру)	1950	1953	1969	1979	1987	1988	1992	1993	1994	1994	1996
	Теорія дифузії нововведень (Т. Хеттерстрад)	Теорія ролі інноваційно-зростаючих регіонів (Дж. Дуккінс)	Теорія індустріальних дисперсій (Дж. Бекаттіні)	Теорія локалізованої виробничої системи (М. Бушара)	Теорія нового індустріального простору (М. Стопер, М. Скут)	Теорія технологічних районів (М. Стоппер)	Теорія інноваційного мільйона (середовища) (Д. Мейя)	Інноваційна кластерна теорія (М. Енрайт, М. Портер)	Теорія регіону, що навчається та регіональної інноваційної системи (Б. Ашем, А. Іаксен)	Типологія промислових районів (Е. Маркюзен)	Регіон як епіцентр акумулюючої знань	
Регіон як квазікорпорація	Регіон як квазідержавна		Регіон як ринок		Регіон як соціум		Сучасні парадигми регіонального розвитку					

Рис. 1 Процес становлення концепції міжнародної конкурентоспроможності регіону [складено автором]

Регіон як центр експортної спеціалізації

Перший напрям концепції міжнародної конкурентоспроможності національного регіону базується на постулатах теорій міжнародної торгівлі, теорій розміщення та економічного районування. Теоретичні принципи виробничої спеціалізації регіону вперше виокремлено у працях класиків англійської політичної економії А. Сміта²⁴ та Д. Рікардо²⁵, а також шведських економістів Е. Хекшера²⁶ та Б. Оліна²⁷.

Із основних положень теорій абсолютних та відносних переваг можна зробити такі висновки: вигоди від міжнародної торгівлі отримують усі її суб'єкти, але більш конкурентоспроможними є ті, рівень виробничих витрат яких є найнижчим; основним чинниками конкурентної боротьби є цінові. І сьогодні факторні витрати мають велике значення для ресурсомістких секторів економіки. Проте, дані теорії не розкривають джерел виникнення та формування конкурентних переваг у наукомістких галузях, в яких ефективний розвиток забезпечують технологічні та інноваційні чинники.

У 20–30х рр. ХХ століття шведські економісти Е.Хекшер та Б.Олін модифікували принцип відносних переваг Д.Рікардо, та довели, що основою зовнішньої торгівлі виступають відмінності не в умовах, а у чинниках виробництва. Однак, дана теорія не пояснювала механізм формування конкурентних переваг у країнах (регіонах), які характеризуються однаковою факторонаділеністю, тому що базувалася на припущенні про використання всіма країнами однакової технології. Але це не відповідає реаліям сьогодення, оскільки в умовах глобальної конкуренції лише інноваційно-технічне лідерство регіону забезпечує йому високий міжнародний конкурентний статус у довгостроковій перспективі.

На початку ХІХ століття виникає новий напрям географічної науки — теорії розміщення, які значною мірою вплинули на формування концепції міжнародної конкурентоспроможності регіону, оскільки вперше пов'язали спеціалізацію виробничих підприємств з їх локалізацією (розміщенням).

Але вже на початку 50-х рр. ХХ століття виявляється їх обмеженість, оскільки предметом їх дослідження були окремі «ізолювані» суб'єкти ринкових відносин (держави, міста, регіони, підприємства). Стан ізоляції передбачав ведення економічної діяльності в умовах ринкової рівноваги. Однак, така змодельована

²⁴ Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations, 1776.

²⁵ Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation, 1817.

²⁶ Hecksher E. The effect of foreign trade on the distribution of income 1918.

²⁷ Ohlin B. Interregional and International Trade, 1933.

ситуація не відображає реального стану ринкової кон'юнктури, що значно зменшує практичну цінність теорій розміщення.

Альтернативою подальшого розвитку теорій розміщення виявилось формування регіональної науки як нової галузі суспільних наук, яка широко використовувала та синтезувала відкриття та досягнення інших сфер суспільних знань. За висловом ідеолога регіональної науки В. Ізарда, вона робить наголос на дослідженні просторового аспекту людської діяльності та його значенні для усвідомлення суспільної поведінки²⁸. Мета такого аналізу — виявлення просторових взаємозв'язків не лише між окремими особами та їх діяльністю, а й між людьми та географічним середовищем. Необхідно зазначити, що на відміну від теорій розміщення регіональна наука спрямована саме на виконання конкретних практичних завдань²⁹.

В СРСР ідея концентрації виробничих сил на певній території з метою оптимізації використання природних, трудових ресурсів регіону та комплексності розвитку за умов планової економіки реалізувалася в моделях територіально-промислових комплексів (ТПК).

На момент введення у науковий обіг (1920 р.) термін ТПК ототожнювався радянськими вченими з економічним районом: «економічний район являє собою територіально-промисловий комплекс, який забезпечує найбільш повне та раціональне використання природних і трудових ресурсів району»³⁰. У 1923—1929 рр. відомим радянським науковцем М. М. Баранським було проведено дослідне районування на прикладі одного промислового (Урал) та одного сільськогосподарського (Північний Кавказ) району. Райони повинні були спеціалізуватися на виробництві певної низки продуктів та обмінюватися цими продуктами з іншими районами на основі географічного поділу праці³¹. Видатний економіко-географ М. М. Колосовський у 60-х рр. XX ст. вперше застосував поняття енерговиробничого циклу, який формував виробничу структуру кожного економічного району³². Разом з ускладненням територіально-виробничої системи СРСР виникла необхідність поділу економічних районів на підрайони для чіткішого планування їх розвитку. З цього моменту ТПК аналізується як первинна комірка економічного району та поступово перетворюється із наукового поняття на об'єкт господарського планування і конкретну форму територіальної

²⁸ *Изард У.* Методы регионального анализа / У. Изард. — М.: Прогресс, 1996.

²⁹ *Гранберг А. Г.* Основы региональной экономики. — М.: ГУ ВШЭ, 2004. — 493 с.

³⁰ *Казанский Н. Н., Степанов П. Н.* В.И. Ленин и территориальная организация производительных сил СССР // Территориальные производственные комплексы / Под ред. Н. Н. Казанского. — М.: Мысль, 1970. — С. 3—17.

³¹ *Баранский Н. Н.* Научные принципы географии. — М.: Мысль, 1980. — 240 с.

³² *Колосовский Н. Н.* Основы экономического районирования. — М.: Госполитиздат, 1958. — 200 с.

ня і конкретну форму територіальної організації виробничих сил. Радянський вчений М. К. Бандман визначав ТПК як «планово створювану сукупність об'єктів різних секторів господарства, які взаємопов'язані та створені для спільного розв'язання однієї чи кількох народногосподарських проблем, виділяються розмірами виробництва та чіткою спеціалізацією в масштабі країни і свого економічного району; сконцентровані на обмеженій, обов'язково компактній території і володіють необхідним набором та обсягом ресурсів; ефективно використовують локальні та отримані ззовні ресурси і забезпечують охорону навколишнього середовища; мають єдину виробничу та соціальну інфраструктуру»³³. Після успішного застосування моделей ТПК для районів Сибіру М. К. Бандман виокремив три сфери застосування ТПК як форми організації виробничих сил: розв'язання міжгалузевих регіональних проблем загального союзного значення; докорінна перебудова господарства старопромислових районів або високорозвинених з метою модернізації вже сформованих індустріальних баз загальносоюзного значення; створення нових міжгалузевих територіально-виробничих комплексів загальносоюзного значення³⁴.

Незважаючи на чітку прив'язку моделей ТПК до умов функціонування планової економіки, необхідно зауважити, що більшість ресурсомістких підприємств, які були побудовані в рамках ТПК у східних регіонах України, на сьогодні є основою експортного потенціалу країни. Крім того, основні ідеї, покладені в основу розробки моделі ТПК, дали поштовх для розвитку кластерної концепції у другій половині ХХ століття.

Англійські дослідники Х. Армстронг та Дж. Тейлор у 80-х рр. ХХ ст. розробили теорію регіональної експортної спеціалізації, яка базується на постулатах теорії відносних переваг: регіони спеціалізуються на тих сферах діяльності, для розвитку яких вони володіють необхідними відносними (факторними) перевагами. Особлива увага приділяється аналізу експортоорієнтованих галузей, оскільки темпи регіонального зростання прямо пропорційно залежать від динаміки експорту. Вони стверджують, що зовнішній попит на експортну продукцію регіону являє собою функцію від ціни на експортні товари, норми прибутку та ціни товарів-субститутів на світових ринках, а також якості продукції та післяпродажного сервісу. Крім того, фактори, які визначають рівень виробничих витрат (витрати на

³³ Бандман М. К. Исходные позиции методических положений по использованию моделей ТПК в предплановых исследованиях // Методы и модели регионального анализа / Под ред. Зверева. — Новосибирск: ИЭиОПП, 1977. — С. 98—112.

³⁴ Бандман М. К., Малиновская М. А., Малов В. Ю. Производственная и пространственная структура Саянского ТПК // Экономико-географические проблемы формирования территориально-производственных комплексов Сибири / Под ред. М.К.Бандмана. Ч. 2. — Новосибирск: ИЭиОПП, 1974.

заробітну плату, сировину, амортизаційні відрахування, рівень технологічного розвитку, операційні витрати), також впливають на позицію регіону на міжнародних ринках. Якщо вищезазначені чинники сприяють збільшенню обсягів регіонального експорту, то поступово зростає рівень валового регіонального прибутку та, відповідно, підвищується добробут місцевого населення³⁵.

Отже, перший напрям концепції міжнародної конкурентоспроможності національного регіону, який аналізує регіон як центр експортної спеціалізації, об'єднує сукупність теорій, що досліджують принципи та чинники промислової спеціалізації регіону у системі міжнародного поділу праці. Безумовним досягненням авторів теорій регіональної конкурентоспроможності, які ми віднесли до першого напрямку, є дослідження процесу формування відносних переваг суб'єктів господарювання у безпосередньому зв'язку з умовами локалізації. Та водночас дана група теорій не розглядає окремі національні регіони як самостійних учасників міжнародних економічних відносин, а лише як середовище діяльності бізнес-агентів.

Регіон як джерело збільшення прибутків

Формування **другого напрямку концепції міжнародної конкурентоспроможності національного регіону** відбувається у 1980—1990-х рр. Саме цей період характеризується збільшенням масштабів регіоналізації, що виявилось у збільшенні автономності та підвищенні ролі окремих регіонів у розвитку національних економік у цілому, та як наслідок виникнення феномену «нового регіоналізму». Поняття нового регіоналізму об'єднує ряд різноманітних процесів, суть яких в утворенні регіонів, які не пов'язані з офіційними адміністративними кордонами та характеризуються високим міжнародним конкурентним статусом³⁶. Так, автор концепції нового регіоналізму англійський дослідник М. Кітінг підкреслював: «новому регіоналізму притаманні дві пов'язані між собою особливості: він не обмежується кордонами національного господарства; він стикає між собою регіони у конкурентній боротьбі, а не надає їм нові ролі у системі міжнародного поділу праці»³⁷.

³⁵ *Armstrong H. and Teylor J. Regional Economics and Policy*, Blackwell, Oxford, 2000.

³⁶ Концепция нового регионализма в контексте повышения международного конкурентного статуса региона // Сборник материалов IV международной научно-практической конференции «Динамика научных исследований 2005», Днепропетровск, 20-30 июня 2005г. — Д.: Наука і освіта, Т.19. Региональная экономика. — 2005. — С. 15—18.

³⁷ *M. Kitting. Новый регионализм в Западной Европе* // Логос. — № 6 (40). — 2003. — С. 67—116.

Розвиток нового регіоналізму спричинив виникнення та розвиток низки теорій, об'єктом дослідження яких були окремі національні регіони саме як самостійні учасники глобальних конкурентних відносин. До цих теорій, зокрема, ми відносимо такі: теорію «гнучкої спеціалізації» М. Піоре та Ч. Сейбола³⁸; теорію кумулятивної конкурентоспроможності регіону МакКомбі та Сеттерфілда³⁹; теорію регіонального внутрішнього зростання Р.Мартіна та П.Санлея⁴⁰.

Необхідно зазначити, що трактувати національні регіони як джерела збільшення прибутку країни в цілому почав ще А. Маршалл, який у 1890 р. розробив свою теорію індустріальних районів. Згідно з його теорією, конкурентоспроможність окремих секторів промисловості визначається ступенем їх географічної локалізації і, навпаки, — рівень промислової спеціалізації зумовлює розвиток локальних економік. А. Маршалл виокремлює три ключові чинники розвитку локальних утворень: висококваліфіковані робітники, ефективні фірми-партнери, додаткові можливості міжфірмового поділу праці. У результаті активної взаємодії даних елементів створюється специфічна «локальна промислова атмосфера», яка активізує інноваційну діяльність⁴¹.

Розвиваючи ідеї А. Маршалла про існування особливої промислової атмосфери в межах окремих локальних утворень, італійські дослідники М. Піоре та Ч. Сейбл дійшли висновку, що економічне зростання певних національних регіонів пояснюється ефективним функціонуванням значної кількості малих і середніх підприємств, які географічно сконцентровані та володіють значними конкурентними перевагами за рахунок «гнучкої» спеціалізації та використання ефекту заощаджування на масштабах виробництва⁴².

Автори циклічної теорії кумулятивної конкурентоспроможності (Дж. МакКомбі⁴³ та М. Сеттерфілд⁴⁴) стверджують, що збільшення обсягів валової регіональної продукції (ВРП) є функцією

³⁸ *Piore M., Sabel C.* The second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity. — N.Y.: Basic Books, 1984. — 234 p.

³⁹ A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy, P.2-16., 2002.

⁴⁰ *Martin, R. and Sunley, P.* Slow Convergence? Post-neoclassical Endogenous Growth Theory and Regional Development, *Working Paper 44*, ERSC Center for Business Research, University of Cambridge, Cambridge, 1996.

⁴¹ *Marshall A.* Principles of Economics. Variorum edition overseen by C.Guillebaud. L.: MacMillan Press, 1961. — 450 p.

⁴² *Piore M., Sabel C.* The second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity. N.Y.: Basic Books, 1984. — 234 p.

⁴³ *McCombie J.*, Productivity Growth and Economic Growth: Essays on Verdoorn's Law, Editor (with M Pugno and B Soro), Houndmills: Palgrave, 2002.

⁴⁴ *Setterfield M.*, A model of Kaldorian traverse: cumulative causation, structural change and evolutionary hysteresis, 2002.

попиту на експортну продукцію регіону, який визначається співвідношенням світових та експортних цін. У результаті дослідження взаємодії вищезазначених чинників автори виявили цикл зростання конкурентоспроможності регіону: збільшення обсягів ВРП — підвищення рівня продуктивності праці — зменшення відносних витрат на заробітну плату — зниження собівартості експортної продукції — підвищення попиту на експортну продукцію. Ключовим елементом теорії кумулятивної конкурентоспроможності регіону є так званий ефект Вердорна (Verdoorn effect's), який пояснює механізм взаємовпливу збільшення обсягів ВРП та продуктивності праці. Так, збільшення обсягів ВРП стимулює локальні компанії до запровадження технологічних змін та активізації інноваційної діяльності, в результаті чого зростає рівень продуктивності праці⁴⁵.

Модель внутрішнього регіонального зростання Р.Мартіна та П.Санлея — це адаптована до локального рівня неокласична модель внутрішнього зростання. Регіон, який динамічно розвивається, приваблює висококваліфікованих працівників, які, в свою чергу, сприяють підвищенню продуктивності праці та прискорюють темпи економічного розвитку. А локалізація технологічних нововведень сприяє довгостроковому інноваційному лідерству регіону⁴⁶.

Отже, другий напрям концепції міжнародної конкурентоспроможності національного регіону охоплює теорії, що аналізують окремі регіони як самостійних суб'єктів міжнародної економічної діяльності та наголошують на формуванні локальних конкурентних переваг. Крім того, автори теорій даного напрямку підкреслюють позитивний ефект виникнення специфічного міжфірмового середовища (атмосфери), яке сприяє оперативному поширенню інформації між ними та, зрештою, своєчасному впровадженню необхідних нововведень, що в кінцевому підсумку зумовлює підвищення рівня продуктивності праці та ВРП.

Регіон як епіцентр акумуляції знань

Інтенсифікація процесу глобалізації модифікує механізм конкурентної боротьби: зменшує роль матеріально-речових та енергетичних засобів виробництва й перетворює інформацію на фунда-

⁴⁵ A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy, 2002, pp. 2—16

⁴⁶ Martin R., Sunley P. Slow convergence? Post-neoclassical Endogenous Growth Theory and Regional Development. Working Paper 44, ERSC Center for Business Research. University of Cambridge. Cambridge, 1996.

ментальний ресурс. Отже, на сучасному етапі розвитку світового господарства здатність до інновацій (як перманентний процес продуктування нових знань і їх ефективної реалізації у практичній діяльності) є потужним джерелом створення довгострокових конкурентних переваг. Саме процес забезпечення інноваційного лідерства регіону у довгостроковій перспективі є об'єктом дослідження теорій **третього напрямку концепції міжнародної конкурентоспроможності національного регіону**.

У зв'язку з прискоренням темпів науково-технічного прогресу та дедалі більшим впливом його на сферу економічної діяльності значне поширення дістала у 50–60-х рр. ХХ століття теорія «дифузії нововведень» Г. Хеггерстранда. Суть її полягає у тому, що в умовах ринкової економіки технологічні досягнення та відкриття не впроваджуються планомірно, а поширюються стихійно. Теорія дифузії нововведень є науковою спробою довести неминучість притаманних ринковій економіці територіальних диспропорцій, які виникають унаслідок дії закону нерівномірності економічного розвитку⁴⁷.

З теорією дифузії нововведень нерозривно пов'язане поняття динамічних пропульсивних галузей. Так, автор теорії «полюсів зростання» французький економіст Ф. Перру вважав, що процес поширення нововведень визначає і прискорює економічний прогрес, та цілком відійшов від принципу гомогенності та рівномірності розвитку. Нововведення утворюють концентрації, групуючись навколо ключової галузі, яка, в свою чергу, здійснює позитивний мультиплікаційний ефект та утворює полюс зростання⁴⁸. Отже, у Ф. Перру полюс росту є функціональним поняттям. Його учень, Ж. Будвіль, не лише дав розвиток ідеям Перру, а й зумів пов'язати теорію з конкретним простором, а саме: розробити регіональне тлумачення полюсу зростання. Таким чином, Ж. Будвіль уперше формулює тезу про те, що окремі національні регіони (а не країни в цілому) здатні акумулювати всі необхідні ресурси та створити умови для локального інноваційного розвитку й представляти власні держави на міжнародних ринках⁴⁹.

Подальший розвиток ідеї нерівномірного розвитку здійснила Джейн Джейкобс⁵⁰, розробляючи теорію урбаністичного зростання. Вона запропонувала поняття «регіону-міста» — місцевої агломерації, яка виступає ареною створення регіонального добробу-

⁴⁷ Пилипенко И.В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория и опыт малых стран. — Смоленск: Ойкумена, 2005. — С. 38.

⁴⁸ Perroux F. Economic space: theory and applications // Quarterly Journal of Economics, Vol.64, 1950. — Pp. 89—104.

⁴⁹ Darwent D., Growth poles and growth centers in regional planning--a review, *Environment and Planning*, vol. 1 (1969), pp. 5—32.

⁵⁰ Jacobs J., *The Economy of Cities*, New York: Random House, 1969.

ту. Урбаністична система створює умови для взаємодії фірм, компаній, установ, організацій, які займаються абсолютно різними видами діяльності, що підвищує ймовірність виникнення новаторських форм бізнесу.

Феномен підвищення конкурентоспроможності малих і середніх підприємств унаслідок локальної концентрації досліджував у 70-х рр. XX ст. італійський економіст Дж. Бекаттіні на прикладі «Третьої Італії». На той час промислова Північ країни («перша Італія») перебувала у тривалому кризовому стані, а менш розвинутий Південь («друга Італія») демонстрував темпи розвитку нижчі за потенційні можливості. Виникла потреба формування принципово нової парадигми організації виробництва, яку запропонував Дж. Бекаттіні, розвиваючи теорію італійських промислових дистриктів (округів). Серед умов, необхідних для зародження промислового округа Дж. Бекаттіні виокремлює дві основні: наявність локальної пропозиції та наявність загального попиту, під яким він розумів поглиблення диференціації попиту у міру розвитку країн Заходу. При цьому італійські промислові округи характеризуються трьома особливостями⁵¹:

1. Існування родинного бізнесу. Фірми, базовані на родинних взаємовідносинах — це частина історії розвитку Італії. Родинний бізнес передбачає велику кількість горизонтальних зв'язків між фірмами, спеціалізацію кожного окремого виробника на певній стадії виробництва та підпорядкування дрібних компаній великому кінцевому виробнику, який, у свою чергу, контактує із зовнішнім ринком. Таку організацію Бекаттіні назвав соціоекономічною ідентичністю.

2. Існування системи цін, яка підтримувалася сукупністю малих і середніх підприємств і яка, з одного боку, відповідає рівню світових цін на аналогічну продукцію, а з іншого — враховувала рівень доходів конкретного регіону Італії.

3. Наявність промислових округів лише в певних галузях промисловості — таких, як текстильне виробництво (Капрі, Прато), шкіряна промисловість (Арциньяно), виробництво керамічної плитки (Сассуоло), меблева промисловість (Манцано). Ці галузі належать до традиційних секторів промисловості, де виробництво виявилось ефективнішим не в межах великих компаній, а у мережі малих та середніх фірм.

На сьогодні в Італії налічується понад 260 індустріальних округів, основна частина яких розташована на Північному Сході Італії (65), де проживає 36,8 % населення країни; ці індустріаль-

⁵¹ *Becattini G.* From Marshall's to the Italian «Industrial districts». A Brief Critical Reconstruction [<http://www.competitiveness.org/newsletter/files/becattini.pdf>].

ні округи дають 42,5% ВВП країни. Тим часом італійський захід (промисловий трикутник Мілан-Турін-Генуя) виробляє 31,1% ВВП⁵².

Теоретичні висновки досліджень Дж. Бекаттіні активно використовувались американськими економістами для розробки концепції регіональних та локальних кластерів.

З середини 1970-х рр. XX ст. у Швейцарії формується власна франкомовна школа під керівництвом Д. Мейя, яка досліджувала причини та наслідки територіальної концентрації виробництва в умовах постфордизму. Д. Мейя — один з основних членів дослідницької групи GREMI (фр. Groupe de recherche Européen sur les milieux innovateurs — Група з європейських досліджень інноваційного середовища), яка розробила оригінальну систему термінів для визначення сучасних процесів концентрації виробництва.

Ключовим поняттям у концепції швейцарської школи територіальних виробничих систем є інноваційне мільйо або середовище (від фр. «milieu innovateur»), яке визначається як «група гравців», здатна сприймати зміни в процесі глобалізації та стимулювати розвиток локалізованої територіальної виробничої системи, до якої середовище належить. Інноваційне середовище діє на когнітивному рівні та складається, з одного боку, із взаємодії між учасниками групи, технологічного та ринкового середовища, а з іншого — з локалізованої територіальної виробничої системи»⁵³.

Д. Мейя виокремлює два типи промислових районів: райони «гнучкої спеціалізації», які були описані М. Піоре та Ч. Сейблом; маршаллові промислові райони, які спеціалізуються на використанні локальних ноу-хау, наукових та технічних ресурсів. Саме в них особливу роль відіграє інноваційне середовище — двигун ендогенного розвитку регіону. Виокремлюється 5 характеристик інноваційного мільйо⁵⁴:

- просторова єдність — географічний простір без чітких меж, але така, що володіє певною єдністю, яка виявляється через поведінку його суб'єктів;
- гравці мільйо — фірми, академічні та освітні заклади, місцеві органи державного управління, люди;
- специфічні елементи як матеріальні (інфраструктура), так і нематеріальні (ноу-хау, правила взаємодії гравців);

⁵² Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці. — К.: Логос, 2004. — 848 с. — С. 209.

⁵³ Maillat D. From the industrial district to the innovative milieu: contribution to an analysis of territorialized productive organizations. Working Paper 9606b, Université de Neuchâtel, 1996. — 28 p. — P. 4.

⁵⁴ Maillat D., Grosgean N. Globalization and territorial production systems. Working Paper 9906b, Université de Neuchâtel, 1999. — 19 p.

- логіка організації, тобто здатність кооперуватись один з одним, раціонально використовуючи ресурси;
- здатність гравців до самовдосконалення.

Отже, використовуючи свій локальний досвід, територіально-виробнича система, динамізована інноваційним мільйо, здатна ефективно включитись у міжнародний розподіл праці.

Отже, теорія інноваційного мільйо тісно пов'язана з теоріями індустріальних районів А. Маршалла та індустріальних округів Дж. Бекаттіні, «гнучкої» спеціалізації М. Піоре та Ч. Сейбола. Взаємопов'язаність і навіть певна подібність даних теорій вимагала їх систематизації та створення загальної класифікації промислових районів, що й було зроблено американською дослідницею Е. Маркузен наприкінці 1990-х рр.

Для визначення регіонів зосередження промислового виробництва вона застосувала поняття «міст, який притягують» (sticky places) в однорідному просторі (slippery space). Такі місця, за Е. Маркузен, володіють ось якими характеристиками:

1. Забезпечують вищий, ніж середній по країні, рівень економічного зростання регіону.
2. Захищають регіон од безробіття, фірми — від банкрутства у коротко- та довгостроковій перспективі, а також від політичної нестабільності.
3. Створюють нові робочі місця та мінімізують можливість нерівномірного розподілу доходів.
4. Стимулюють участь робітників у процесі прийняття рішень.
5. Сприяють взаємодії між фірмами та місцевими урядами.

На основі проведеного аналізу Е. Маркузен виокремила 5 типів просторової організації підприємства⁵⁵.

Перший тип — нові маршаллові індустріальні райони (Marshallian new industrial districts), у сучасному вигляді — італійські промислові дистрикти.

Другий тип — райони типу «центр-мережа» (hub-and-spoke districts), де вся структура розвивається навколо кількох головних корпорацій, які працюють в одній або кількох галузях промисловості. Такий тип районів розвивається в автомобільній промисловості, наприклад, у місті Тойота (навколо заводу «Тойота мотор»), Детройті («Велика трійка» автомобільних корпорацій), в агломерації Штутгарта (головний завод «Даймлер Крайслер» з виробництва двигунів «Мерседес» у передмісті Унтертуркхайм та складальний завод у м. Зіндельфінген, який випускає автомобілі марки «Мерседес»). Така просторова організація виробництва спостерігається і в

⁵⁵ Markusen A. Sticky Places in Slippery Space: A Typology of Industrial Districts // Economic Geography, Vol. 72, Issue 3, July 1996. — Pp. 293—313.

авіакосмічній промисловості (у місті Сіетл, де розташовані основні потужності корпорації «Боїнг»). У довгостроковій перспективі такі райони значною мірою залежать від ефективного та стабільного функціонування районоутворюючих компаній.

Третій тип промислових районів — промислова платформа для дочірніх компаній (satellite industrial platform), на якій працюють виключно філіали або дочірні компанії транснаціональних корпорацій (ТНК), формуються в усіх країнах незалежно від рівня їх економічного розвитку. Так, у США зона парку «Дослідницький трикутник» (Research Triangle Park), створена в штаті Північна Кароліна у 1950-х рр., нині являє собою масштабний промисловий район з розташованими у ньому не пов'язаними між собою філіями великих ТНК. До даного типу районів належать також такі вільні економічні зони, як Шеннон в Ірландії, Канаус у Бразилії, а також південнокорейські Кумі та Аннан. Необхідно зазначити, що для промислових «платформ» характерною є відсутність синергетичного ефекту, властивого локальним виробничим системам, оскільки головне джерело фінансування нових технологій, менеджменту та ідей знаходиться поза межами району — у штаб-квартирах материнських компаній.

Четвертий тип районів — державоорієнтований район (state-centred district), у якому провідну роль відіграють державні організації. Вони забезпечують район інфраструктурою, фінансами, технологіями, контролюють міграцію робочої сили, виступають замовниками та покупцями продукції. Це, зокрема, райони, що належать до військово-промислового комплексу (Альбукерке, Санта-Фе, Колорадо-Спрінгс у США) або до науково-дослідної сфери (зона навколо технопарку Цукуба в Кореї). До такого типу районів можна віднести значну кількість радянських міст, які свого часу займалися науковими розробками у сфері ВПК.

П'ятий тип районів — це райони змішаного типу. До такого типу проторової організації виробництва можна віднести Силіконову долину США, яка відрізняється від італійських промислових дистриктів своєю генезою (цілеспрямоване створення технопарку у Стенфордському університеті), структурою фірм (наявність великих філій ТНК), принципами володіння компаніями (відсутність сімейних фірм). У Силіконовій долині можна виділити маршаллів промисловий район в електроніці, компанії якого тісно співробітничать з великими центрами — ТНК «Хьюлетт-Паккард» та Стенфордським університетом, а також «платформу» для філій гігантських ТНК («АйБіЕм», «Окі», «Хюндай», «Самсунг»).

Розширив класифікацію Е. Маркузен на початку 1990-х рр. американський економіко-географ М. Стопер. Досліджуючи причини високої конкурентоспроможності товарів з країн Тріади, він

дійшов висновку про існування особливих технологічних районів, де створюються оптимальні умови для виробництва високотехнологічної продукції⁵⁶.

У 1980—1990-х рр. ґрунтовні та масштабні дослідження кластерної моделі підвищення конкурентоспроможності було проведено в США під керівництвом професора М.Портера, який виступив ініціатором запровадження поняття «кластер» у систему суспільно-економічних наук. Кластер — група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій, які діють у певній сфері і характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють одна одну⁵⁷. Промисловому кластеру як новій формі просторової організації виробництва М.Портер віддає перевагу у забезпеченні конкурентоспроможності країни. Це пояснюється тим, що кластер дозволяє використовувати переваги двох способів координації ринкової системи — внутрішньокорпоративної взаємодії та ринкового механізму — з метою інтенсифікації та підвищення ефективності дифузії нових знань і технологій. У межах кластера інновації — продукт діяльності кількох фірм або науково-дослідних центрів — поширюються мережею технологічних взаємозв'язків у загальному регіональному економічному просторі. Крім того, диверсифікація джерел нових знань спрощує комбінацію факторів виробництва та активізує інноваційну діяльність. Отже, інноваційний кластер являє собою не випадкову концентрацію різноманітних технологічних ідей, а певну систему поширення нових знань і технологій. При цьому важливою передумовою трансформації винаходів в інновації (винаходи, що дістали практичне застосування) є формування мережі сталих зв'язків між усіма учасниками кластера — так званих «технологічних мереж». Фінансове забезпечення впровадження новацій у виробничу діяльність здійснюється за рахунок ефективного застосування системи венчурних фондів. Так, в США понад 50% біотехнологічних фірм фінансуються венчурним капіталом на початкових стадіях розвитку («start up»)⁵⁸. Механізм формування конкурентних переваг кластеру М. Портер розкриває через модель «даймонду» конкурентоспроможності, основними складовими якої є: умови попиту, стан чинників виробництва, споріднені галузі і галузі підтримки, рівень корпоративної стратегії (основні детермінанти) та дві додаткові — уряд і випадок.

⁵⁶ *Storper M.* The Limitations to Globalization: Technology Districts and International Trade // *Economic Geography*, Vol.68, Issue 1, January 1992. — Pp. 60—93.

⁵⁷ *Антоюк Л.Л.* Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації. — К.: КНЕУ, 2004. — 276 С. — С. 207.

⁵⁸ Там само. — С. 73.

Подальший розвиток модель промислового кластера отримала в дослідженнях американського економіста М. Енрайта, який, вивчаючи географічні масштаби конкурентних переваг, дійшов висновку про існування регіонального кластера. Регіональний кластер — це географічна агломерація фірм, які працюють в одній або кількох споріднених галузях господарства⁵⁹.

Підсумовуючи багаторічні дослідження М. Портера та М. Енрайта, можна виокремити три позитивні ефекти розвитку кластерів: масштаб, охоплення (розширення) та синергетичний.

Узагальнюючи досвід розвитку кластерних систем провідних держав світу, можна констатувати, що вони дали значний імпульс розвитку регіонів тих країн, які застосували їх принципи. Так, у США налічується близько 380 кластерів, сфера діяльності яких охоплює широкий спектр послуг та переробні галузі промисловості. Усього в них працюють 57 % робочої сили США та виробляється 61 % обсягу промислової продукції країни. У Німеччині функціонують три з семи найефективніших світових кластерів високих технологій (так звана «Силіконова долина XXI століття») — це Мюнхен, Гамбург, Дрезден. У Данії, яка на сьогодні є світовим лідером кластерізації, функціонує 29 провідних кластерів, які забезпечують 60 % експорту країни та охоплюють 40 % її фірм.

Особливого значення набуває світовий досвід практичного застосування теорії інноваційних кластерів для України в контексті підвищення рівня її конкурентоспроможності. Нині дана модель є не лише найоптимальнішою формою організації виробництва в світі, а й надає можливість створення стійких конкурентних переваг та забезпечення швидкого економічного зростання регіонів через формування кластерів на різних локальних територіях.

Перші кроки на шляху впровадження кластерної моделі регіонального розвитку в Україні вже зроблено. Так, з 1998 р. на Хмельниччині створено будівельний кластер, який на сьогодні об'єднує близько 25 підприємств. Тісне співробітництво всіх учасників виробничого процесу — від постачальників сировини до споживачів кінцевої продукції — забезпечує планування роботи кластера на перспективу, зменшує собівартість продукції та послуг, створює єдиний інформаційний простір, що вже дозволило знизити вартість житла в Хмельницькому на 15 %⁶⁰. Крім того, на Поділлі ефективно працюють швейний, харчовий та туристичний

⁵⁹ *Enright M.J.* The geographical Scope of Competitive Advantage // *Stuck in the Region? Changing scales for regional identity* / Edited by E. Dirven, J. Groenewegen and S. van Hoff. Utrecht, 1993. — P. 87—102.

⁶⁰ *Чевганова В., Брижань І.* Кластери та їх економічне значення // *Економіка України*. — № 4. — 2002. — С. 35—41.

кластери. Водночас ще не варто говорити про формування національних чи міжнародних кластерів через низький рівень конкурентоспроможності продукції, що випускається. Однак, якщо перші кластери почнуть успішно працювати, то, згідно з кластерною теорією, можливі позитивні зміни як технологій, так і факторів виробництва.

Необхідно зазначити, що в даний час дедалі більшої актуальності набуває підхід, який пов'язує інновації із взаємодією між працівниками, фірмами та довіллям бізнес-діяльності. Ряд авторів ідентифікує даний альтернативний підхід як «інноваційну діалогову модель», або «модель інноваційної взаємодії»⁶¹. Скандинавські автори теорії регіональної інноваційної системи Б. Ашейм та А. Ісаксен⁶² стверджують, що саме в регіонах фокусується процес створення нових знань та існує адекватна інфраструктура їх акумуляції і подальшого поширення. Передача знань є ефективнішою в процесі безпосереднього спілкування («face-to-face»), ніж у разі застосування довгих каналів зв'язку, що перетворює регіони на ключових економічних суб'єктів глобальної економіки. Тобто, інноваційне регіональне середовище визначає рівень міжнародної конкурентоспроможності країн. Так, за оцінками Всесвітнього економічного форуму, ключовим інноватором упродовж останніх 10 років є США, хоча в цій державі половина НДДКР здійснюється в шести з п'ятдесяти штатів, а на двадцять штатів припадає лише 5 % усіх наукових досліджень і розробок⁶³.

Слід зазначити, що на сьогодні не існує єдиного загальноприйнятого визначення регіональної інноваційної системи (РІС). На нашу думку, РІС являє собою сукупність приватних фірм, державних компаній, громадських організацій, органів влади та центрів створення нових знань і їх подальшої дифузії (таких, як університети, дослідницькі інститути, експериментальні лабораторії, агенції інноваційного розвитку тощо), які поєднані між собою специфічними партнерськими, базованими на довірі взаємовідносинами, що сприяють інтенсифікації інноваційної діяльності та, як результат, підвищенню рівня конкурентоспроможності регіону. Крім того, варто підкреслити необхідність створення ефективного механізму фінансування та наступної комерціалізації досліджень і розробок, наприклад, через систему регіональних венчурних фондів.

⁶¹ *Asheim, B. and M. Gertler* (2004) Understanding regional innovation systems. in Jan Fagerberg, David Mowery and Richard Nelson Handbook of Innovation. Oxford: Oxford University Press.

⁶² *Asheim B., Isaksen A., Nauwelaers C., Todtling F.*, Regional Innovation Policy for Small-Medium Enterprises, Edward Elgar Publishing, 2003.

⁶³ *Антолюк Л. Л.* Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації. — К.: КНЕУ, 2004. — 276 с.

Рівень розвитку РІС визначається двома ключовими характеристиками — типом системи управління інноваціями та масштабами інноваційної бізнес-діяльності.

За типом управління інноваціями виокремлюють: стихійні, мережеві та дирижистські РІС; за масштабами бізнес-діяльності — локальні, інтерактивні та глобалізовані⁶⁴. Різні варіанти поєднання вищезазначених характеристик утворюють дев'ять типів регіональних інноваційних систем.

Типологія регіональних інноваційних систем

Система управління інноваціями	Стихійні	Мережеві	Дирижистські
Масштаби інноваційної діяльності			
Локальні	Тасканія (північний округ Італії)	Тампере (Фінляндія)	Тохоку (Японія)
Інтерактивні	Каталонія (Іспанія)	Баден-Вюртемберг (Німеччина)	Квебек (Канада)
Глобалізовані	Силіконова долина (Каліфорнія, США)	Північна Рейн-Вестфалія (Німеччина)	Сінгапур

Адаптовано автором за: European Competitiveness Report 2003. — COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES. — Brussels. — P. 136-139.

Отже, можна стверджувати, що рівень інноваційної активності окремих компаній визначається не лише їх внутрішнім потенціалом, а й значною мірою залежить від дієвості регіональної інноваційної системи, а саме: наявності розвинутого механізму трансферу технологій, ефективної інноваційної інфраструктури, інституціональної структури, а також встановлення специфічних партнерських взаємовідносин між економічними суб'єктами, що сприяє дифузії та поширенню нових знань. Тож саме розвиток регіональної інноваційної системи як потужного каталізатора локальної інноваційної діяльності є необхідною передумовою підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону в умовах формування економіки знань.

Отже, третій напрям концепції міжнародної конкурентоспроможності національного регіону охоплює теорії, які аналізують окремі регіони як епіцентри виникнення нових знань. Крім того,

⁶⁴ European Competitiveness Report 2003. — COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES. — Brussels. — P. 136—137.

автори теорій даного напрямку приділяють значну увагу дослідженню впливу на динаміку інноваційного процесу додаткових ефектів, які виникають у результаті розвитку неформальних партнерських відносин між учасникам сучасних локальних виробничих утворень і забезпечують підвищення їх міжнародного конкурентного статусу в довгостроковій перспективі.

Висновки

В результаті аналізу та систематизації широкого спектра теоретичних джерел щодо проблематики міжнародної конкурентоспроможності регіону в глобальному економічному просторі ми зробили такі висновки.

1. Економічна глобалізація як панівна тенденція розвитку світового господарства не лише не заперечує, а навіть каталізує динаміку розвитку окремих регіонів та підвищує їх роль у національних і світогосподарських економічних процесах.

2. Необхідність розробки концепції міжнародної конкурентоспроможності національного регіону, на думку автора, зумовлена принаймні п'ятьма чинниками:

- виникненням та розвитком «нової конкуренції» як проявом дії загального закону нерівномірності економічного розвитку в умовах глобалізації;

- змінами в системі поділу праці, а саме: поглибленням функціональної спеціалізації, укрупненням суб'єктів спеціалізації, розвитком територіально-функціональної спеціалізації та посиленням вертикального поділу праці на інтелектуальні та інші види діяльності саме між окремими регіонами;

- неможливістю використання нинішнього інструментарію та методик розробки ефективних національних конкурентних стратегій на субнаціональному (регіональному) рівні;

- виникненням і розвитком «нової регіоналізації»;

- формуванням нової економіки, базованої на знаннях.

3. Міжнародна конкурентоспроможність регіону — це його здатність в умовах глобальної конкуренції на основі ефективного використання наявних традиційних і створення унікальних ресурсів локального розвитку стимулювати підвищення продуктивності виробництва та рівня життя місцевого населення і, відповідно, забезпечувати високий конкурентний статус у гео економічному просторі у довгостроковій перспективі.

4. Етапи становлення концепції міжнародної конкурентоспроможності національного регіону: I етап (1970—1980 рр.) охоплює формування теорій експортної спеціалізації регіону і теорій роз-

міщення промислових підприємств; II етап (1980—1990 рр.) охоплює розвиток теорій, що пояснюють формування конкурентних переваг регіону; та III етап (1990-ті рр.) охоплює інноваційні моделі територіального розвитку. Основним критерієм систематизації теорій регіонального розвитку є ідентифікація чинників локальної динаміки.

5. Сучасні напрями розвитку концепції міжнародної конкурентоспроможності національного регіону аналізують його як центр експортної спеціалізації, джерело збільшення прибутків, епіцентр акумуляції знань.

Література

1. Антоюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації. — К.: КНЕУ, 2004. — 276 с.
2. Бандман М. К. Исходные позиции методических положений по использованию моделей ТПК в предплановых исследованиях // Методы и модели регионального анализа / Под ред. Зверева. — Новосибирск: ИЭиОПП, 1977. — С. 98—112.
3. Бандман М. К., Малиновская М. А., Малов В. Ю. Производственная и пространственная структура Саянского ТПК // Экономико-географические проблемы формирования территориально-производственных комплексов Сибири / Под ред. М. К. Бандмана. Ч. 2. — Новосибирск: ИЭиОПП, 1974.
4. Баранский Н. Н. Научные принципы географии. — М.: Мысль, 1980. — 240 с.
5. Бест М. Новая конкуренция. Институты промышленного развития / М. Бест / Пер. с англ. — М.: ТЕИС, 2002. — 356 с.
6. Білорус О. Г, Лук'яненко Д. Г. та ін. Глобалізація та безпека розвитку: Монографія. — К.: КНЕУ, 2001.
7. Білорус О., Мацейко Ю. Конкурентоспроможність у сучасному глобальному світі // Економічний часопис XXI. — 2002. — № 9. — С. 7—13.
8. Брикова І. В. Концепция нового регионализма в контексте повышения международного конкурентного статуса региона // Сборник материалов IV международной научно-практической конференции «Динамика научных исследований 2005». — Днепропетровск, 20—30 июня 2005 г. — Д.: Наука і освіта. — Т. 19. Региональная экономика. — 2005. — С. 15—18.
9. Брикова І. В. Теоретичні основи міжнародної конкурентоспроможності регіону / Економіка та підприємство. — 2005. — № 15.
10. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики. — М.: ГУ ВШЭ, 2004. — 493 с.
11. Изард У. Методы регионального анализа / У. Изард. — М.: Прогресс, 1996.
12. Казанский Н. Н., Степанов П. Н. В. И. Ленин и территориальная организация производительных сил СССР // Территориальные

- производственные комплексы / Под ред. Н. Н. Казанского. — М.: Мысль, 1970. — С. 3—17.
13. *Калюжнова Н. Я.* Конкурентоспособность российских регионов в условиях глобализации. — М.: Теис, 2004. — 526 с.
 14. *Колосовский Н. Н.* Основы экономического районирования. — М.: Госполитиздат, 1958. — 200 с.
 15. *Китинг М.* Новый регионализм в Западной Европе. — М.: Логос. — № 6 (40), 2003. — С. 67—116.
 16. *Нейсбит Дж.* Мегатренды: десять новых тенденций, трансформирующих нашу жизнь. — 1982.
 17. *Пилипенко И. В.* Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория и опыт малых стран. — Смоленск: Ойкумена, 2005. — 496 с.
 18. *Портер М.* Конкуренция: Пер с англ. — М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. — 495 с.
 19. *Поручник А. М., Антонюк Л. Л.* Венчурний капітал: зарубіжний досвід та проблеми становлення в Україні. — К.: КНЕУ, 2000. — 172 с.
 20. *Соколенко С. І.* Кластери в глобальній економіці. — К.: Логос, 2004. — 848 с.
 21. *Чевганова В., Брижань І.* Кластери та їх економічне значення // Економіка України. — № 4. — 2002. — С. 35—41.
 22. *Чужиков В. І.* Регіональні інтеграційні стратегії постсоціалістичних країн Європи. — К.: КНЕУ, 2003. — 296 с.
 23. A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy, 2002.
 24. *Armstrong H. and Teylor J.* Regional Economics and Policy, Blackwell, Oxford, 2000.
 25. *Asheim, B. and M. Gertler (2004)* Understanding regional innovation systems. in Jan Fagerberg, David Mowery and Richard Nelson Handbook of Innovation. Oxford: Oxford University Press.
 26. *Asheim B., Isaksen A., Nauwelaers C., Todtling F.,* Regional Innovation Policy for Small-Medium Enterprises, Edward Elgar Publishing, 2003.
 27. *Becattini G.* From Marshall's to the Italian «Industrial districts». A Brief Critical Reconstruction [<http://www.competitiveness.org/newsletter/files/becattini.pdf>].
 28. *Begg I.* Cities and competitiveness. — Urban Studies. — Vol. 36. — 1999. — P. 795—809.
 29. *Camagni R.* On the concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? — Urban Studies. — Vol.39. — No 13. — 2002. — P. 2395—2411.
 30. *Enright M. J.* The geographical Scope of Competitive Advantage // Stuck in the Region? Changing scales for regional identity / Edited by E. Dirven, J. Groenewegen and S. van Hoff. Utrecht, 1993. — Pp. 87—102.
 31. European Competitiveness Report 2003. — COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES. — Brussels.
 32. *Florida, R.* 'The Economic Geography of Talent', *SWIC Working Papers*, September 2000.

33. *Jacobs J. The Economy of Cities*, New York: Random House, 1969.
34. *Heckscher E.* The effect of foreign trade on the distribution of income 1918.
35. *Kothler Ph., Heiner D.H., Rein I.* Marketing places. — New York: The Free Press, 1993.
36. *McCombie J.*, Productivity Growth and Economic Growth: Essays on Verdoorn's Law, Editor (with M Pugno and B Soro), Houndmills: Palgrave, 2002.
37. Maillat D. From the industrial district to the innovative milieu: contribution to an analysis of territorialized productive organizations. Working Paper 9606b, Université de Neuchâtel, 1996. — 28 p.
38. Maillat D., Grosgean N. Globalization and territorial production systems. Working Paper 9906b, Université de Neuchâtel, 1999. — 19 p.
39. Markusen A. Sticky Places in Slippery Space: A Typology of Industrial Districts // *Economic Geography*, Vol. 72, Issue 3, July 1996. — P. 293–313.
40. *Marshall A.* Principles of Economics. Variorum edition overseen by C.Guillebaud. L.: MacMillan Press, 1961. — 450 p.
41. *Martin R., Sunley P.* Slow convergence? Post-neoclassical Endogenous Growth Theory and Regional Development. Working Paper 44, ERSC Center for Business Research. University of Cambridge. Cambridge, 1996.
42. *Ohlin B.* Interregional and International Trade, 1933.
43. *Perroux F.* Economic space: theory and applications // *Quarterly Journal of Economics*, Vol.64, 1950. — P. 89–104.
44. *Piore M., Sabel C.* The second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity. — N.Y.: Basic Books, 1984. — 234 p.
45. *Ricardo D.* On the Principles of Political Economy and Taxation, 1817.
46. *Schumpeter, J.* (1934), *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge.
47. *Setterfield M.* A model of Kaldorian traverse: cumulative causation, structural change and evolutionary hysteresis, 2002.
48. *Smith A.*, An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations, 1776.
49. *Storper M.* The Limitations to Globalization: Technology Districts and International Trade // *Economic Geography*, Vol. 68, Issue 1, January 1992. — P. 60–93.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2006